

Gershon Shafir. **Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882-1914 (updated edition).** University of California Press. 1996. 288 pages

הקולוניאליזם ההתיישבותי הציוני והפלסטינים הנוכחים הנפקדים

אריז' סבאע'ח'זרי ארייג صباغ-خوري*

שלושים שנה לאחר פרסום הטקסט המכונן של גרשון שפיר על מקורות הסכסוך הקולוניאלי ההתיישבותי בין ישראל לפלסטינים, אנו עדיין מוצאים סיבה לחזור אל דפיו מאירי העיניים. אולי זה משום שהקולוניאליזם ההתיישבותי הציוני הוא תהליך ממושך והנכבה ממושכת (النكبة المستمرة). ההגמוניה השולטת בחברה היהודית-הישראלית הקולוניאלי-התיישבותית טרם התנתקה ממיתוסים מכוננים התורמים עדיין טענות עכשוויות לעלינות יהודית (שמשועתקות במקומות כמו שיח ג'ראח, סילוואן, יאפא [יפו], אל-נקב [הנגב] ועוד), ובעבודתו של שפיר אפשר למצוא דרך חלופית. אולי אנו ממשכים לחזור אל הטקסט מכיוון שכפי שכתב פעם בורדייה (Bourdieu, 1994, p. 4), "השבת הסכסוכים והעימותים של ההתחלות המוקדמות אל תחת מבטנו, ולכן [השבת] כל האפשרויות שהושלכו הצידה, משיבה את האפשרות שהדברים יכלו להיות (ועדיין יכולים להיות) אחרת". ההיסטוריה המטריאליסטית של שפיר טוענת כי לא האידאולוגיה בלבד היא שהניעה את השינויים שהתרחשו בהתיישבות הציונית לעבר הפרדה והדרה גזעית, אלא גם האינטראקציות בשטח בין המתיישבים הציונים לפלסטינים הילידים. במיוחד השפיעו תנאי הקרקע והעבודה העות'מאניים, שעיצבו גם את אופני ההתיישבות הציונית הבדלנית (separatist, "טהורה"). עבודתו האמפירית של שפיר שופכת אור על האופנים שבהם הארגון הקולקטיביסטי של התנועה הציונית פיצה על היעדר מטרופולין קבוע ואפשר את הצלחת ההתיישבות. כפי ששפיר מראה, האסטרטגיות הקולוניאליזם של הציונות לא היו אחידות או זהות, וחרגו מכל טיפוס אידיאלי של פרויקט קולוניאלי מסוג זה. לטענתי, הספר הוא מעין "סוציולוגיה היסטורית אוטונומית" המבקרת מונוגרפיות קודמות של פרקטיקות ההתיישבות, יוצרת מין מונוגרפיה עצמאית המפרקת את הפרקטיקה הציונית, וכך מתחילה לענות על השאלה כיצד הגענו עד הלום.

המחקר שלי על "תנועת השמאל הסוציאליסטית" של תנועת השומר הצעיר חב ליצירתו של שפיר, שכן הסתמכתי בין היתר על התאורטיזציה שלו כשניסיתי לבחון את קווי המתאר של הקולוניאליזם ההתיישבותי הציוני שעוצבו לא רק מול סוגיית הקרקע ושוק העבודה, ולא רק במהלך ה"עלייה" הראשונה וה"עלייה" השנייה כפי שטען שפיר. שפיר רואה בתקופה מוקדמת זו של ההגירה הראשונה והשנייה את הרגע המכונן שבו

* המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
قسم علم الاجتماع و علم الانسان، الجامعة العبرية في القدس

התגבשו הצינונות והתשתית שהפכה בסופו של דבר למדינת ישראל. לעומתו, אני טוענת כי הבנה מלאה יותר מחייבת להביא בחשבון טווח זמן ותנאים רחבים יותר: התנגדות האוכלוסייה הילידית, למשל בתקופת המרד הערבי הגדול בשנים 1936-1939, והעיוותים בין הפלסטינים הילידים לאנשי ונשות הקיבוצים-הקולוניות משנות השלושים ועד הנכבה ב-1948. הללו חושפים הן את הקונטינגנטיות של ההתיישבות, הן את ההיגיון שעמד בבסיס הצבירה על ידי נישול (accumulation by dispossession) שהניבו את חומרי הגלם שנדרשו לה. יתר על כן, כפי שכבר זיהה זכארי לוקמן (Lockman, 2012) וכפי שאני מציינת גם במחקרי, גורם מפתח נוסף שחשוב להבנה מלאה יותר של ההתיישבות ונעדר מניתוחו של שפיר הוא תפקידן של האלימות והכפייה מצד גורמים קולוניאליים ואימפריאליים.

שפיר עבר מהתמקדות באידאולוגיה לשינויים המטריאליים, אך למרות יתרון מתודולוגי זה, התעלמותו מההתנגדות הילידית – שהייתה חלק מהתודעה של המתיישבים ועיצבה את פרקטיקות ההתיישבות שלהם – היא בעייתית. בניתוחו פורץ הדרך הוא בוחן את המתח בין האינטרסים השונים בתוך הקבוצה הקולוניאלית ההתיישבותית ומתאר את הבחירה בפרקטיקה של התיישבות השיתופית על פני התיישבות קפיטליסטית, אך הפלסטינים שקראו תיגר על ההתיישבות הצינונית ועל השתלטותה על האדמות לפני 1948 גורשו ואיבדו את מולדתם וביתם, ונותרו במידה רבה מחוץ לניתוח הזה של סוכני ההיסטוריה. המתיישבים הקולוניאליים תופסים את ליבת הניתוח אצל שפיר; אף שהפרקטיקות שלהם הושפעו מהקשרים חיצוניים, הם אלה שעומדים במרכז הניתוח. האתגר שמציבה האפיסטמולוגיה הדה-קולוניאלית הוא להיות ערים לדרכים שבהן הפעולה של הילידים משפיעה על כל צעד ושעל של המתיישבים ומכוננת את יכולותיהם ואת מניעיהם. כך אפשר לבטל את חזקתם החד-צדדית של המתיישבים על הפרקטיקות ההיסטוריות והפוליטיות. במאמרו "הייחודיות הישראלית וסוגיית הקולוניאליזם בסוציולוגיה של ברוך קימרלינג", שפיר (2013) תוהה לגבי ההיסוס של קימרלינג לאמץ את המונח "קולוניאלי". "הואיל וכל נושא פוליטי הוא שנוי במחלוקת וכל נושא שנוי במחלוקת הוא פוליטי, איזו מין סוציולוגיה נקבל?" הוא שואל (עמ' 173). לטענתי, מחקר סוציולוגי והיסטורי שממשיך להתעלם מתפקידו המרכזי של הקולוניאליזם ההתיישבותי, ומתעלם ממונח זה, תורם לתרבות שבה השימוש במונח "קולוניאלי" כפרדיגמה אנליטית – ולא כסנטימנט שיפוטי של תוכחה – נחשב לא לגיטימי וסובייקטיבי פוליטי. אנו רואים כיצד משתקף הדבר בחברה הישראלית העכשווית, שעבור רובה הקולוניאליזם, הכיבוש והאפרטהייד אינם אלא פנטומים, בשעה שעבור הילידים הפלסטינים פרדיגמות אלו מרכזיות והחיים נחווים בכאב באופן יומיומי. דווקא השימוש של שפיר בקולוניאליזם התיישבותי כפרדיגמה אנליטית לניתוח הפרקטיקות הצינוניות הוא שמרחיק אותנו מהספרה של האידאולוגיה והטלאולוגיה, ולחלופין תובע מאיתנו לבדוק סיבתיות, עמדות סובייקטיביות נוסף על זהויות פוליטיות, ואת האופן שבו פעולות פוליטיות מטילות את משקלן על חייהם של אחרים (פלסטינים).

מלבד תוכן עבודתו של שפיר, עלינו לבצע בעצמנו גנאלוגיה סוציולוגית של ייצור ידע כדי להעריך עבודה חשובה זו. שפיר ישב (ועדיין יושב) מחוץ לאקדמיה הישראלית – למעשה בארצות הברית, שגם בה נמשך הקולוניאליזם ההתיישבותי – ואולי פעל ללא הלחצים של הקהילה האקדמית, שפעמים רבות יחסי הכוחות בתוכה משעתקים את הזיקה

למדינה הקולוניאלית ההתיישבותית ולערכיה. ייתכן שמיקומו תרם למעורבותו המלאה בפרויקט תאורטי השוואתי שבו לא היה צורך להתפלמס לגבי המונח "קולוניאליזם". הספר ראה אור באנגלית ולא בעברית; הקהל שלו היה אפוא, בעיקרו, לא חוקרים קוראי עברית אלא מי שהתעניינו בסוציולוגיה היסטורית ביקורתית של כלכלה פוליטית ומשטרים קולוניאליים של מתיישבים. עלינו לשאול את עצמנו באילו תנאים יכול המחקר שלנו לשנות את הדרכים שבהן אנו תופסות את העבר ואת ההווה הקולוניאלי.

על מנת להביא לדה-קולוניזציה של ההיסטוריה עלינו לחקור באופן ביקורתי ומתמשך קולוניאליזם, אימפריאליזם, אלימות, כוח והתנגדות. עבודתו של שפיר, לאחר שלושה עשורים, ממשיכה להעלות שאלות נוספות: כיצד לחשוב מחדש על "האפשרויות האובייקטיביות", למשל בדמות המשך קיומו של היישוב הישן, לפני שהוחלף על ידי הציונות? כיצד נמשך הספר, ובאילו אופנים? מהם אופני האינטראקציה העכשוויים בין ישראלים יהודים לפלסטינים, וכיצד הם ממשיכים לעצב את החברות כמשתרגות זו בזו? במה כרוכה דה-קולוניזציה צודקת או מה היא דורשת, אם נתחקה אחר ניצני החלפת האוכלוסייה הילידית והשליטה בסוף המאה ה-19 ולא רק ב-1917, 1948 או 1967? על עבודתנו לזהות את הדרכים שבהן הדינמיקות מלפני יותר מ-100 שנה, שזוהו על ידי שפיר, לא חדלו להתקיים; אולי הן השתנו, אך הן המשיכו לפעול כתהליכים בהתהוות המחכים לפירוקם. הסוציולוגיה בישראל איחרה לאמץ את ההשלכות שחוקרים וחוקרות אחרים פיתחו מתוך טיעונו של שפיר – ניסיונות ההחלפה והמחיקה של האוכלוסייה הילידית בתוך התהליך הקולוניאלי-התיישבותי (Sabbagh-Khoury, 2022). האם החזרה הנוכחית לספרו של שפיר היא אינדיקציה מעודדת לשינוי? שפיר, לצד אחרים ואחרות, סובב אולי את המפתח לפתיחת שערי הסוציולוגיה הביקורתית בישראל, במיוחד בקרב עמיתיו היהודים הישראלים (אך לא רק), כדי לנתח את הציונות במסגרת אנליטית קולוניאלית התיישבותית ובכך לערוך דה-קולוניזציה של ההווה. אך השערים הללו כבדים, ונדרשים חוקרים וחוקרות נוספים מבינינו שידחפו אותם.

מקורות

- שפיר, גרשון. (2013). הייחודיות הישראלית וסוגיית הקולוניאליזם בסוציולוגיה של ברוך קימרלינג. *סוציולוגיה ישראלית*, טו(1), 163-175.
- Bourdieu, Pierre. (1994). Rethinking the state: Genesis and structure in the bureaucratic field (Trans. Loïc Wacquant & Samar Farage). *Sociological Theory*, 12(1), 1-18.
- Lockman, Zachary. (2012). Land, labor, and the logic of zionism: A critical engagement with Gershon Shafir. *Settler Colonial Studies*, 2(1), 9-38.
- Sabbagh-Khoury, Areej. (2022). Tracing settler colonialism: Genealogy of a paradigm of knowledge production in Israel. *Politics and Society*, 50(1), 44-83.